

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮН ТҮПТӨӨДӨ АЛЫМБЕК ДАТКА МЕНЕН
КУРМАНЖАН ДАТКАНЫН САЯСИЙ ИШМЕРДИКТЕРИ**

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛЫМБЕК ДАТКИ
И КУРМАНЖАН ДАТКИ В ЦЕЛЯХ СОЗДАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

Zhumabai uulu M., A.T. Akparova

**POLITICAL ACTIVITY OF ALYMBEK DATKA
AND OF KURMANJAN DATKA FOR THE ESTABLISHMENT
OF KYRGYZ STATEHOOD**

УДК: 947/323.81 (575.2)

Макалa кыргыз урууларын бириктирип, көз каранды эмес мамлекет түзүү үчүн күрөшкөн Алымбек датка менен Курманжан датканын саясий ишмердиктери баяндалган.

Негизги сөздөр: мамлекеттүүлүк, эгемендүүлүк, эл аралык мамиле, улуу инсан.

В статье рассматривается политическая борьба Алымбек датки и Курманжан датки в объединении кыргызских племен в целях создания независимого государства.

Ключевые слова: государственность, суверенность, международные отношения, выдающийся человек.

The article discusses the political struggle of Alymbek Datka and Kurmanjan Datka in the unification of the Kyrgyz tribes to establish an independent state.

Key words: statehood, sovereignty, international relations, outstanding people.

Кыргыз жана кыпчак феодалдары өздөрүнүн урууларынын күчтүү ополченияларына (өз ыктыяры менен түзүлгөн куралдуу күчтөр тобу) таянып, чындыгында, көз каранды эмес болгон. Хандардын иштерине, ал тургай так мураскерлигине дагы кийлигишип турушкан. Алайдын көз карандысыз башкаруучусу кыргыз Алымбек Кокон хандыгынын вазирин болгон. Кыргыздар, кыпчактар жана феодалдык бир канча топтор өз ара бийлик үчүн хан сарайда урушуп турушкан. Бир тарабында өзбектердин белгилүү жер ээлери, экинчи тарабында хандын вазирин кыргыз Алымбек, башка тарабында кыпчак Алымкул, түрк Кудай-Назар турган.

Тилекке каршы, Алымбектин туулган жылын эч ким билбейт. Бизге белгилүү 1830-жылы эң чоң ыйгарым укукка ээ феодал төбөлү болгон, өзү 19 жаштагы сулуу Курманжан даткага үйлөнгөн. Оштого көтөрүлүш убагында кыргыз Алымбек алардын бирине жетекчилик кылган. Кыпчак Мусулманкул Алымбектин эң башкы душманы болгон. Алымбектин өлүмү коркунучу жөнүндө аялы Курманжанга өз убагында эскертилген. Алымбек Мусулманкулдун

жазалоочу армиясынан качып кеткен. Көтөрүлүш басылган.

Кытай бийлигине каршы Кашкарлык мурунку теократиялык башкаруунун мураскери Кожо-Түрк менен биргеликте көтөрүлүш чыгаруу үчүн Алымбек Синь-Цзяньга жөнөп кеткен. Цинь-Цзянь бийлиги өзүн күчтөндүрүп алган эле. Көтөрүлүшкө чыккандарды баскан. Алымбек менен Кожо-Түрк качып кутулганга үлгүргөн жана Алайга жашынып калышкан.

Алымбек Мусулманкулдун кайнатасы Кокон ханы Худаяр менен жарашууга туура келди. Алымбек хан сарайда таасирдүү инсандарга айланды. Ал үчүн Алымбекке түндүк кыргыздарды Кокон хандыгына баш ийдирүү милдети тагылды.

Түндүктөгү кыргыз манаптары орус бийлигинен жардам сурап кайрылышты: «Кокондук Алымбек бизге коркутуп үркүткөн кат жөнөттү. Эгерде биз ал жакка өз ыктыярыбыз менен өтпөсөк анда ал бизге келип курал менен жазалат» – деп.

Тилекке каршы, Алымбек кызмат абалынан пайдаланып, бардык кыргыздарды бир бүтүндүккө бириктирип кыргыздардын Тянь-Шандык хандыгын түзүү үчүн чогулга баштаган эле. Кандайдыр бир кызык документ сакталып калган. Анда Россия императору Александра IIге өзүнүн батыш Сибирь башкы-губернатору Дюгамел: «Кокустан Алымбек жардам сурап кайрылса аны четке какпаш керек, аны менен достук байланышты кармап турганга аракет кылыш керек. Тянь-Шанда Кокон хандыгына каршы саясатта тең салмактуулукту кармап туруу үчүн керек. Мындан ары эмне болоорун биз билбейбиз,» – деп билдирген. Документ сакталып калган эмес. Алымбек мүмкүн өзү Россия менен байланыш түзүүгө каршы болгондур. Ал өзүнүн бардык күчүн басып алуучулукка жумшап, хан сарайынын ичинде толуп, абройго ээ болгон.

Худаяр хан менен достук байланышы узакка созулбады. 1858-жылы алайлык уруу башчысы Алымбек төңкөрүшкө катышат жана Худаяр хандын бир тууганы Мала-бекти такка отургузган. Худаяр Бухарага качып кутулган. Алымбек уруу башчылы-

гынан бөлөк дагы баатыр, согуш жетекчиси, дипломат сыяктуу сапаттарга ээ болгон.

Алымбектин колуна өткөн жана аны кыргыз феодалдык төбөлдөр колдоп чыгышкан. Ошондуктан бардык максаттары жүзөгө ашып калгандай манчыркап кеткен. Ийгилик Алымбектин башын айлантты. Ал кыргыз феодалдары менен эсептешкенди токтоту жана ал өзүнө өтө коркунучтуу душмандарды пайда кылып алды. 1860-жылдары Кокон хандыгы менен Орус аскерлеринин ортосундагы Бишкек аркылуу кеткен Узун-Агачудагы салгылашууда, Алымбек Ташкенттин бийлик мураскери Канаатты колдобой, салгылашууга катышпады. Кокондук аскерлер жеңилип калышты. Алымбек өзүнүн кыргыздардан куралган армиясын алып, жоготууга учурабай үйүнө Алайга кетип калган. Ошондуктан Малахан Алымбекке өлүм жазасын буюрду. Ал кыргыздардын арасында кыргыздардын башын бириктирип, көз каранды эмес мамлекеттүүлүктү түзүү үчүн сүйлөшүүлөрдү жүргүздү. Адигине уруусун өзү тарапка толук тартты. Алар менен кошо Нарын тарапка жөнөп кетти. Ал жерден Алымбекке сарыбагыш уруусунун манапы Уметалы ажы, Адыл, Төрөгелдилер кошулушту. Бул өзү эле Кокон хандыгынын армиясына тең келген каардуу күч болгон. Ташкенттик мураскер Канаат Алымбекке жарашып келүү милдетин жүктөп 40 жоокер жөнөткөн. Алардын баштары алынган. Артынан жөнөткөн жазалоочу армия дагы талкаланып жок болду.

Хандын жакын жан-жөкөрлөрүнүн ичинен бийликке суусаган жана жаңы артыкчылыкты каалагандарынан Алымбек өзү жакка тартып, сарайда жашыруун сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, Мала-ханды өлтүрүп ордуна Шахмурадды хан көтөрүшкөн. 1863-жылы Канаат Ташкентке Бухарадан Худаяр-ханды чакырткан жана хан көтөргөн. Бул хан сарайдагы төнкөрүш Алымбек үчүн жакшы болбоду. Көп жолу душмандарды артта калтырган. Бул жолу өзү ошондой болуп колго түштү жана өлтүрүлдү. Кыргыз хандыгы жана өзүнүн мамлекеттүүлүгүн түзүү аракети кайрадан дагы жүзөгө ашпай калды. Хандыктагы кыргыздардын абалы уруулар арасында бышып жетиле баштаган. Көчмөн элдерге кокондуктар мүнкүнчүлүк бергенби же сыйлаганыбы хандык бийлиги сакталып калган. Кыргыз урууларынын арасындагы ич ара согуштар элдин шайын оодарып салган. Ал тургай бугу уруусуна кирген Кыдык уруусу бүтүндөй кырылып калган.

Кыргызстандын тарыхындагы колориттик фигура Алымбектин эң көрүнүктүү аялы Курманжан датка болгон. «Алай ханышасы» деген атка татыктуу болгон.

Курманжандын өмүр баяны (1811-1907-жж) өзүнчө эле роман. Жөнөкөй алайдын көчмөн үй-бүлөсүндө туулган, мунгуш уруусунан болгон. Анын эрдиги салтка тике карап, жактырбаган күйөөсүн чанып атасыныкына баса берген жана өзүнө жаккан адамды өзүнө тарта билген. Мындай эрдик аялзатынын колунан келе бербеген өзгөчөлүк. Айрыкча ошол мезгилде. 1830-жылы жигердүү феодал Алымбек Кокон хандыгы тарабынан «датка» деген

титул алган. Алайлык кыргыздардын баардыгынын башчысы болгон. Курманжанды нике калыңынан бошотуп өзү үйлөнгөн. Курманжан Алымбектин (жолдошунун) эң жакшы жардамчысы болгон. Жок учурда анын иштерин жүргүзүп тургандыктан кийинчерээк биринчи вазир (орун басары) болгон. Убактысы келип, Алайдын башкаруучусу болуп күйөөсү Алымбек датканын ишин улаган. 1865-жылы күйөөсү Алымбекти хан сарайдагы келишпестиктерден өлтүргөндөрдөн өч алган.

Аны Бухаралык Эмир Музафар жана кокондук хан Худаяр тааныган жана ага ардактуу «датка» даражасын беришкен. Ал даража хандын армиясынын генералы менен барабар чин болгон. Кокон хандыгы Россиядан жеңилип калгандан кийин Курманжан Россия хандыгына кызмат кылууга аргасыз болгон. Бул Алай аймагына 5 волостон (райондон) түзүлгөн аймак кирген. Ага Курманжандын балдары Оморбек, Камчыбек, Асанбек жана Баатырбек башкарып турган. Курманжан датканын Фергана аскер губернаторуна жазган каты саясий мураска окшоп кеткен. Каттын мазмуну: «Когда Ферганское мусульманское государство (т.е. Кокандское ханство-Авт.) не признавало еще России, я воевала и спорила с Вами. В это время на Алай ошский начальник Ионов прибыл с генералом (М.И. Скобелевым. – Авт.). Представил меня генералу. Генерал встретил меня приветливо, отнесся с уважением. Я осталась довольна. В это минное время я заявляю: весь мой народ, я сама и мои родные никогда не выступим против Вас. От нас никакой неприятности не будет. Если мой народ делает плохо и станет изменником, тогда накажу виновного самой тяжелой мерой, буду вечно мучиться до конца своих дней. В завершение ставлю свою печать – дочь Маматбека Курманжан-датха. В связи с потерей печати – подписываюсь».

Ошентип кыргыздардын тарыхый тагдыры көз каранды эмес мамлекеттүүлүгүн түзүүгө үмүт дагы калтырган эмес. Тянь-Шандын стратегиялык мааниси өтө эле бийикте болгон. Кокон хандыгынын Цинь империясынын жана Россия хандыгынын ортосунда калган. Өтө күчтүү мамлекеттер менен курчалып, алардын көңүлүн буруп турган жана өз алдынча мамлекет болушуна эч кандай мүмкүнчүлүк берген эмес. Кыргыздардын Россияга кошулуу процесси 3 этаптан турат.

1-этабы. 1955-жылы Ысык-Көлдүн кыргыздарынын Россия империясына ыктыярдуу кошулушу.

2-этабы. 1863-1868-жылдардагы борбордук Тянь-Шань кыргыздарынын кошулушу.

3-этабы. 1875-1876-жылдардагы Россия хандыгынын Фергана, Алай кыргыздарынын басып алуу менен кошуп алышы.

Бул процесс өз алдынча кыргыздардын мамлекет куруу жөнүндөгү кыялдарын тегиздикте көрүнбөгөн алыстарга айдап таштады.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыздардын Россиянын курамында болуп тургандыгы бүгүнкү күндүн тарыхый тамыры болду. Тарыхтын тагдыры менен улуу Октябрь Социалисттик төңкөрүлүш кыргыздар-

дын дагы өз алдынча мамлекеттүүлүгүн түзүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Литература:

1. Газиев Аман. Курманжан-датха – некоронованная царица Алая. - Фрунзе, 1991.
2. Плоских В.М. Кыргызы и Кокандское ханство. - Ф., 1977.
3. Плоских В.М. Первые киргизско-русские посольские связи (1784-1827 гг.) . - Фрунзе, 1970.
4. Плоских В.М. У истоков дружбы. - Фрунзе, 1972.
5. Усенбаева К.У. Присоединение Южной Киргизии к России. - Фрунзе, 1960.
6. Бейшенбиев Э.Д. Введение историю кыргызской государственности. - Бишкек 1994.

Рецензент: доктор исторических наук, профессор Нурунбетов Б.